

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

В. В. Шевчук*, О. В. Охман**

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Злочинна діяльність людини — це психофізична єдність зовнішніх форм поведінки і її внутрішньої, психічної сторони, яку становить певне співвідношення свідомості та волі, мотиву й мети діючого суб'єкта. У реальній дійсності будь-яка дія особи, у тому числі і злочинна, — це єдність її зовнішньої — об'єктивної і внутрішньої — суб'єктивної сторін. Лише теоретично можна розділити ці сторони і розглядати їх окремо одна від одної, маючи, однак, на увазі, що в житті вони являють собою нерозривну єдність об'єктивного і суб'єктивного в будь-якому акті людських вчинків.

Важливість дослідження суб'єктивної сторони злочину полягає в тому, що її ознаки мають вирішальне значення для правильної оцінки суспільної небезпечності діяння; відмежування злочинної вини від невинно заподіяної шкоди; виключення об'єктивного інкримінування; кваліфікації злочину, призначення покарання¹.

Суттєву роль у виробленні авторської концепції кримінально-правової характеристики суб'єктивної сторони складу злочину відіграли праці вчених: М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, П. А. Воробу́я, П. С. Дагеля, М. П. Журавлева, Д. П. Котова, А. А. Музики, А. В. Наумова, А. І. Рарога та інших науковців. Не заперечуючи важливості наукових праць згаданих учених для дослідження проблем, пов'язаних із суб'єктивною стороною складу злочину, ці питання розглядалися ними з позиції кримінального законодавства СРСР. Відтак сучасні проблеми вдосконалення кримінально-правової характеристики суб'єктивної сторони складу злочину в Україні не могли бути предметом їхнього дослідження.

Водночас деякі питання кримінально-правових проблем визначення суб'єктивної сторони певних груп злочинів в Україні, які поставали останніми роками, залишаються невирішеними в українській кримінально-правовій науці, як і не заповнені істотні прогалини у законодавстві.

© Шевчук В. В., Охман О. В., 2008

* старший викладач кафедри права Хмельницького національного університету

** викладач кафедри фундаментальної підготовки з правознавства Хмельницького інституту Міжрегіональної академії управління персоналом

¹ Музика А. Особливості суб'єктивної сторони злочинів, пов'язаних із наркоманією // Право України. — 1997. — № 9. — С 50.

Метою дослідження є комплексний аналіз теоретичних проблем визначення поняття та ознак суб'єктивної сторони складу злочину, розробка пропозицій, спрямованих на подальше вдосконалення кримінального закону стосовно систематизації Особливої частини КК України з урахуванням особливостей родового об'єкта відповідних груп злочинів.

Наука кримінального права поняттям “суб'єктивна сторона злочину” охоплює психічне ставлення особи до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння і його наслідків, тобто, так би мовити, внутрішню сторону суспільно небезпечного діяння².

Подібною позиції щодо поняття “суб'єктивна сторона злочину” дотримується й В. І. Борисов, який визначає її як внутрішню сторону злочину, тобто психічну діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості та волі до суспільно небезпечного діяння, яке нею вчиняється, і до його наслідків³.

Аналогічне визначення знаходимо і в російських підручниках, а саме: суб'єктивна сторона — це внутрішня суть злочину, психічне ставлення особи до вчинюваного суспільно небезпечного діяння, що характеризується виною, мотивом, метою та емоціями⁴.

Визначаючи поняття суб'єктивної сторони складу злочину, П. С. Матишевський вказав, що це процес мислення, бажання і волі людини, у якому відображаються її об'єктивна поведінка та інші зовнішні обставини, пов'язані з вчиненням злочину⁵.

До ознак, які утворюють суб'єктивну сторону злочину, віднесені вина, мотив і мета вчинення злочину. До того ж, якщо вина є обов'язковою ознакою будь-якого складу злочину, у тому числі вчиненого з необережності, то мотив і мета притаманні лише складам злочинів з умисною формою вини. Мотив і мета виникають до здійснення готування, направленого на вчинення злочину і, відповідно, передують вині, яка формується з початку готування до злочину⁶. С. І. Нікулін відносить до суб'єктивної сторони емоційний стан суб'єкта на момент вчинення діяння⁷.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину є вина, яка, по суті, і утворює головний її зміст. Вина — це психічне ставлення особи до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння і його наслідків у формі умислу й необережності⁸. Без вини особи кримінальна відповідальність не може настати. Принцип відповідальності тільки за наявності вини є одним із найважливіших принципів кримінального права, покладений в основу кримінального законодавства. Чинне законодавство чітко закріплює цей принцип. Зокрема, в ст. 62 Конституції України зазначено: “Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вина не буде

² Уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. М. П. Журавлева, А. И. Рарога. — М.: Институт международного права и экономики, 1996. — С. 61; Уголовное право УССР. Часть общая. — К.: Вища школа, 1984. — С. 114.

³ Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. / За ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — Х.: Право, 1997. — С. 129.

⁴ Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1. Учение о преступлении: Учебник / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. — М.: ЗЕРЦАЛО, 1999. — С. 291.

⁵ Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Бенківський та ін. / За ред. П. С. Матишевського та ін. — К.: Юрінком-Інтер, 1997. — С. 169.

⁶ Дагель П. С., Котов Д. П. Субъективная сторона преступления и ее установление. — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. — С. 41-42; Дьяков С. В., Игнатьев А. А., Карпушин М. П. Ответственность за государственные преступления / Общ. ред. и введение Л. И. Баркова. — М.: Юрид. лит., 1988. — С. 168.

⁷ Уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. М. П. Журавлева, А. И. Рарога. — М.: Институт международного права и экономики, 1996. — С. 61.

⁸ Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть: Курс лекций. — М.: БЕК, 1996. — С. 206.

доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду”⁹. Аналогічне положення міститься і у ч. 2 ст. 2 КК України.

Послідовне проведення принципу відповідальності тільки за наявності вини виражено: у прямій вказівці в законі на можливість кримінальної відповідальності тільки за наявності вини особи у вчиненні злочину (ч. 2 ст. 2 КК України); у чіткому законодавчому визначенні форм вини і кожного з її видів (ст.ст. 23, 24, 25 КК України); у встановленні положення стосовно того, що будь-які об’єктивні обставини злочину можуть впливати на відповідальність суб’єкта лише в тому разі, якщо вони (обставини) охоплювались умислом або необережністю винного. Це положення знайшло своє пряме впровадження в правозастосувальній практиці.

Проведення принципу відповідальності за наявності вини виражене також у тому, що відповідальність за злочинну необережність ставиться у залежність не тільки від обов’язку, але й від можливості передбачити й уникнути злочин.

Чітке розмежування форми вини має першочергове значення для суворого дотримання принципу законності. Злочин визнається вчиненим умисно, коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправність своїх дій (своєї дії) або бездіяльності, передбачала її суспільно небезпечні наслідки і бажала чи свідомо допускала настання цих наслідків¹⁰.

Аналіз ст. 24 КК України дає можливість з’ясувати поняття і види умислу¹¹. Умисел за своїм змістом — це певне поєднання інтелектуального і вольового моментів, що виражає їхню взаємозалежність. Винний усвідомлює не тільки фактичні обставини, які становлять об’єктивну сторону складу злочину, але й їхню суспільну властивість — суспільну небезпеку дії, характер об’єкта злочину, оскільки суспільна небезпека визначається всіма об’єктивними ознаками діяння¹².

У кримінально-правовій літературі є твердження, що для наявності вини суб’єкт повинен також усвідомлювати і кримінальну протиправність вчиненого діяння, тобто факт заборони діяння нормами кримінального закону, що кримінальна протиправність тісно пов’язана з суспільною небезпекою діяння, що вона є юридичним виразом суспільної небезпеки (див., наприклад¹³). Особа, яка усвідомлює суспільну небезпеку діяння, як правило, усвідомлює і його протиправність у розумінні кримінального права. Однак це не завжди збігається. Ознакою умисної вини є усвідомлення особою суспільної небезпеки діяння, проте не усвідомлення його протиправності. Це перебуває в повній відповідності до вимог ст. 24 КК України. Винятками є випадки, коли конкретний склад злочину передбачає, як необхідність, усвідомлення протиправності діяння. У ч. 2 ст. 68 Конституції України сказано, що незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності. Більше того, на практиці трапляється так, що особи, які посилаються на незнання того, що дії, які містять у собі склад злочину, — карані, насправді про це знали. Наприклад, М., яка постійно проживає в республіці Польща, була визнана винною у тому, що контрабандним шляхом перевезла через кордон України предмети контрабанди, приховуючи їх у подвійному дні господарської сумки. М. не визнавала себе винною, мотивуючи це незнанням законів України. Судова колегія в кримінальних справах Львівського обласного суду не прийняла цього пояснення, зазначаючи, що М. було повідомлено про заборону нелегального перевезення товарів та інших предметів під час заповнення

⁹ Конституція України від 28.06.1996 р. // ВВР. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

¹⁰ Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину: Монографія. — К.: Вид-во Національної академії внутрішніх справ України, 1997. — С. 73.

¹¹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р // ОВУ. — 2001. — № 21. — Ст. 920.

¹² Курс советского уголовного права. Часть общая. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. — Т. 1. — С. 143.

¹³ Там же. — С. 414.

митних декларацій¹⁴. Крім того, якщо вона і справді не знала про караність таких дій, то чому приховувала ці предмети від митних органів? Отже, досить часто посилення на незнання закону, особливо аналізуючи такий злочин як контрабанда (під час заповнення митних декларацій), виявляються неправдивими.

Вольове регулювання поведінки полягає у свідомому спрямуванні людиною своїх розумових і фізичних властивостей на досягнення певної мети¹⁵.

Викладені вище положення про вину, форми вини, зміст інтелектуального і вольового моментів умислу, вплив конструкцій складу злочину на вину є необхідною передумовою для юридичного аналізу суб'єктивної сторони злочину.

Мотив і мета вчинення злочину не є обов'язковими або необхідними ознаками суб'єктивної сторони і на кваліфікацію злочину не впливають, проте враховуються під час призначення покарання.

Характерною особливістю мотиву і мети є також те, що в деяких складах умисних злочинів вони є необхідними ознаками. У таких випадках мотив і мета прямо вказують у законі і їх відсутність у діях винного виключає сам склад такого злочину. В інших складах, у яких мотив і мета не вказуються в диспозиції статей кримінального закону, вони не впливають на кваліфікацію вчиненого діяння. Однак мотив і мета в таких випадках можуть бути, наприклад, враховані судом при призначенні покарання чи вирішенні питання про звільнення від кримінальної відповідальності.

Загальновідомо, що мотив і мета будь-якого злочину не вичерпують змісту його суб'єктивної сторони, якщо, крім цих елементів, не буде встановлена вина суб'єкта у вчиненому злочинному діянні. Психічне ставлення особи і зовнішня її поведінка являють собою органічну єдність об'єктивних і суб'єктивних ознак конкретного злочину, що є тією основою, на якій зазначені ознаки можуть бути виявлені. Неможливо визначити суб'єктивні властивості злочину, не знаючи його об'єктивного змісту. Так само, не розкривши змісту суб'єктивної сторони, не можна визначити об'єктивні властивості діяння. Суб'єктивна сторона спрямовує і регулює об'єктивну сторону¹⁶.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою права
Хмельницького національного університету
(протокол № 1 від 30 серпня 2007 року)*

¹⁴ Справа № 11-21384 // Архів Жовківського районного суду Львівської області 1989 р.

¹⁵ Курс советского уголовного права. Часть общая. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. — Т. 1. — С. 415.

¹⁶ Уголовное право УССР. Часть общая. — К.: Вища школа, 1984. — С. 117.